

Један документ Обласног комитета КПЈ за Босанску Крајину

Борис Радаковић

УДК 930.255:94(497.15)“1942“

Историчар; Меморијални музеј на Мраковици; borisradakovic7@gmail.com

Апстракт: Овдје објављујемо један документ Обласног комитета КПЈ за Босанску Крајину од 20. децембра 1942. године. На основу овог документа сазнајемо на који начин су комунисти користили Јасеновац у својој ратној пропаганди. Такође, можемо видјети да је комунистичка пропаганда, у случајевима као што је овај, изједначавала четнике (Југословенска војска у отаџбини) са усташама, а Владу Краљевине Југославије у Лондону оптуживала за саучесништво у злочинима у Јасеновцу.

Кључне ријечи: Јасеновац, пропаганда, Пропагандни одсјек Антифашистичког вијећа народног ослобођења, Влада Краљевине Југославије, четници, усташе

У архиви Меморијалног музеја на Мраковици, под сигнатуром Ф5/42, чува се документ Обласног комитета Комунистичке партије Југославије (КПЈ) за Босанску Крајину, у облику обавјештења и инструкције, адресиран „СВИМА ПАРТИЈСКИМ ЈЕДИНИЦАМА“. У потпису на крају документа пише „Стари“ што је надимак за Ђуру Пуцара Старог, секретара Обласног комитета КПЈ за Босанску Крајину. Документ је написан на латиничком писму, док га ми доносимо у ћириличком препису без икаквих интервенција у самом тексту, и у фотографисаном латиничком оригиналу.

На почетку документа сазнајемо да је Пропагандни одсјек Антифашистичког вијећа народног ослобођења објавио брошуру о страдању Срба у логору смрти Јасеновац, под насловом „Јасеновачки логор“. Пун

назив брошуре гласи „Jasenovački logor - iskazi zatočenika koji su pobjegli iz logora“.¹

На брошури је рађено у периоду од 26. до 27. новембра 1942. године, за вријеме трајања 1. засједања АВНОЈ-а у Бихаћу. У предговору брошуре, коју је за штампу припремио Никица Павлић,² писало је: „Овом књижицом почињемо објављивати документа о звјерствима фашистичких окупатора и њихових усташких и четничких слугу. У овој књижици објављујемо заједничке и појединачне исказе седморице за-

¹ *Jasenovački logor - iskazi zatočenika koji su pobjegli iz logora*, Dokumenti o zločinima okupatora i njihovih ustaških i četničkih pomagača, Reprint izdanje NIP „Glas“, Banja Luka, 1971. (Аутор се захваљује господину Драгану Давидовићу на његовој помоћи у проналажењу репринт издања брошуре *Jasenovački logor - iskazi zatočenika koji su pobjegli iz logora*.)

² Никица Павлић био је бањалучки новинар, публициста и пријератни комуниста. У рату је водио Партизански обавјештајни биро. Творац је прве партизанске заклетве, објављене у листу „Герилац“ 7. августа 1941. године. У љето те године налазио се на подручју Дрвара, гдје је преко Радио Москве чуо заклетву совјетских партизана. Текст је прилагодио условима и потребама партизанских одреда у Босанској Крајини. Текст прве партизанске заклетве гласи:

„Заклињем се да из руку нећу пустити оружје, све док посљедњи фашистички окупатор не напусти моју земљу, све док посљедњи усташки гад не буде искоријењен.

Заклињем се да ћу непријатеља који је помоћу домаћих издајица поробио и опљачкао моју земљу, клао и убијао мој народ, жене и дјецу, отимао моје жито, мој труд и муку и изгонио ме са мог дједовског огњишта - наносити ударац за ударац, крв за крв, смрт за смрт.

Заклињем се да ћу се у немилосрдној борби против усташких разбојника канити и чувати од сваког самовољног насиља и освећивања над мирним становништвом, женама и дјецом ма које вјере и народности били.

Заклињем се да ћу свгдје и увијек заступати мисао братства и заједничке борбе Срба, Хрвата и Муслимана за чишћење моје земље од заједничког непријатеља, против фашистичких окупатора и домаћих издајица и плаћеника - били они из српских, хрватских или муслиманских редова.

Заклињем се да ћу прије умријети него одати себе и своје другове и нашу свету борбу, да ћу прије умријети него пљачком или самовољним насиљем окаљати заставу под којом се борим.

А ако прекршим ову свету заклетву, ако покажем слабост, малодушност, кукавичлук, недисциплинованост или злонамјерност и издам интересе свога народа, нека срамно паднем од руке својих другова.“

точеника који су успјели да се бјекством на Козару партизанима спасу крвавог логора у Јасеновцу“.³

Брошура „Јасеновачки логор“ штампана је у 2.000 примјерака, што је за тадашње услове био значајан тираж, и требало је да послужи у пропагандне сврхе. Штампана након велике усташко-домобранско-њемачке офанзиве на Козару (10. јуна - 17. јула 1942), и након што је Јасеновац већ постао познат по својим страхотама, требало је да подигне борбени дух међу народом.

Међутим, како видимо из текста документа и предговора брошуре, у исти калуп са усташама убачени су и четници (Југословенска војска у отаџбини) и Влада Краљевине Југославије у избјеглиштву.⁴ У предговору се испред усташа помиње „фашистички окупатор“, чиме се, у неку руку, ублажује одговорност хрватске државе за Јасеновац и све злочине у њему, или се бар настоји да се та одговорност подијели

Током 1942. године налазио се на подручју Козаре, па је учествовао и у савјетовању 55 делегата партијских организација са Козаре и из јединица Другог крајишког одреда, на Палежу 21. и 22. септембра 1942. године. Никица је стенографисао дискусију учесника на овом савјетовању, и тако остао за историчаре документ од 41 странице густо куцаног текста. Након што је неколико људи побјегло из логора Јасеновац, Никица је „средио њихове утиске“ и припремио за штампу. Никица је забиљежио у своју биљежницу и смотру Четврте крајишке ударне дивизије у Српским Јасеницама (општина Босанска Крупа) 7. јануара 1943. године, којој је присуствовао и Јосип Броз Тито. Све што је том приликом записао, објављено је након његове смрти, у љето 1943. године, у брошури „Тито Крајишницима“. Његов пропагандни рад у партизанима и борбу прекинуо је тифус, Никица је изморен тешком болешћу пресудио сам себи. У селу Бубуљущици 7. априла 1943. пуцао је себи у главу. Иза себе оставио је опроштајно писмо својој мајци Катарини, у којем, између осталог, пише да су и његова браћа Стјепан и Дане погинули у борби.

³ Одбјегли затвореници били су: Габријел Винтер, Душан Ђулум, Јосип Хиршбергер, Мирко Унтербергер, Антон Дајч и двојица сељака чија се имена не наводе у предговору брошуре. Међутим, у тексту се помињу још четворица сељака побјеглих из Јасеновца: Ђорђе Продановић из Горњоселаца, Стојан Арбутина из Горичке, Симо Котур из Котурова (сви из села Поткозарја) и Бранко Пљевалчић из општине Батовска, Срез Чајниче.

⁴ И нацисти су оптуживали краљевску владу. Средином маја 1941. у Србији су створили посебну истраживачко-анкентну комисију за испитивање поздине 27-мартовског преврата. Користили су рад ове комисије у пропагандне сврхе, настојећи да оптуже краљевску владу због закључења уговора са СССР-ом. Ријеч је о Уговору о пријатељству и ненападању, потписан 5/6. априла 1941. године.

на више страна. У наставку брошуре та намјера је још читија: „...као и сваки поједини родољуб треба да сматрају својом највећом дужношћу да помогну у прикупљању исцрпних... података о звјерствима извршеним над народима Југославије од стране фашистичких крволока“.⁵ Са једне стране се у први план, као злочинци, истичу страни окупатори, „фашисти“ (Нијемци и Италијани) који јесу чинили злочине али у знатно мањој мјери него војне и полицијске формације Независне Државе Хрватске. На подручју Козаре и Поткозарја одговорност за злочине над цивилима у огромном проценту пада баш на те формацијама НДХ, а поготово на домаће усташке јединице из општина око Козаре. Са друге стране, говори се о звјерствима „над народима Југославије“, чиме се релативизују масовни злочини над Србима, Ромима и Јеврејима, који су били одређени за истребљење, односно на злочин који ће бити назван – геноцид.

У самој брошури не пропушта се истаћи да су у Јасеновцу страдали и Хрвати и муслимани. Међутим, нигдје се не прави граница између ликвидације политичких противника, међу којима је био одређен број припадника хрватског и муслиманског народа, и народа који су само због своје националне и вјерске припадности били одређени за истребљење. У брошури се наводи како су усташе посебно мучили Хрвате, припаднике комунистичке партије, што је још један доказ о пропагандној сврси брошуре. Зато су и примјеру о ликвидацији Срба заузели само мало више простора од примјера ликвидације Хрвата и муслимана, који су као политички неистомишљеници завршили у Јасеновцу. У једном дијелу брошуре налази се и пасус који потпуно изокреће причу о Јасеновцу али и чињенице у вези са политиком НДХ, а у сврху политике „братства и јединства“:

„Над таквим братским гробницама наших народа, на безбројним лешевима, костима и ломачама невиних, подигнута је и одржава се Павелићева крвава лудница, чији је паклени смисао потпуно истребљење свих наших народа за рачун туђинских поробљивача“.⁶

Народне масе, у првом реду српске, које су чиниле огромну већину партизанске војске, и преко документа који објављујемо у овом

⁵ *Jasenovački logor - Iskazi zatočenika koji su pobjegli iz logora*, Dokumenti o zločinima okupatora i njihovih ustaških i četničkih pomagača, Reprint izdanje NIP „Glas“, Banja Luka, 1971, 4.

⁶ *Jasenovački logor - iskazi zatočenika koji su pobjegli iz logora*, Dokumenti o zločinima okupatora i njihovih ustaških i četničkih pomagača, Reprint izdanje NIP „Glas“, Banja Luka, 1971, 50.

раду и преко брошуре због које је овај документ и настао, настојале су се индоктринисати против идеолошких непријатеља Комунистичке партије Југославије и против пријератног система. У ту сврху, у документу који објављујемо пише да „четници лиферују српско месо за усташку клаоницу у Јасеновцу“ и да „сами тјерају голоруки народ под усташке ножеве и маљеве“.

Историјска је чињеница да су комунисти водили борбу за ослобођење народа и територије Краљевине Југославије, али су „од првог дана ставили национално ослобођење у функцију социјалне револуције, али су стратегијом Народноослободилачке борбе успешно камуфлирали свој основни циљ“.⁷

Ипак, о усташким злочинима знало се и писало и прије офанзиве на Козару. На то нам указује један домобрански документ, настао након што су усташе, домобрани и Нијемци прокрстарили Козаром.⁸ „Стожер горске дивизије“ послао је Министарству хрватског домобранства „Предмет: Комунистички пропагандни материјал“, у чијем се уводу каже: „Пригодом чишћења терена у планинама Козари и Просари мјесеца српња 1941. нађено је више разних партизанских летака, раписа, дописа и другог пропагандистичког материјала, који су оставили партизани бјежећи испред наших јединица...“

Између осталог материјала, на списку су се нашли и списи: „Бијег из усташког пакла“ и „Злочинства Павелићевих усташа у срезовима Приједор, Бос. Нови, Дубица, Костајница“. Како видимо, веома рано у комунистичкој пропаганди злочини над Србима коришћени су у пропагандне сврхе и ради повећања борбености партизанских јединица које су чинили, у том периоду, скоро искључиво Срби. Са друге стране, знајући за четничку тактику чекања правог момента да се дигне општи устанак, као и њихове контакте са Нијемцима и усташама у циљу спречавања великих одмазди над Србима, комунисти су користили усташке злочине да што више народ под својим вођством удаље од четника. Ово је поготово важно када се зна да се у почетку српског устанка против НДХ није знало ко припада партизанима а ко четницима, јер су устаници били јединствени или са малим разликама између себе.⁹

⁷ В. Petranović, *Srbija u drugom svetskom ratu 1939-1945*, Beograd, 1992, 412.

⁸ Захваљујући члану Редакције часописа „Топола“, Драгану Давидовићу, аутор је добио скенирану верзију овог документа.

⁹ Многи су партизани из Босанске Крајине, тек у првим мјесецима 1942. године, скинули кокарде са капа (видјети у: Rade Bašić, *Doktor Mladen, Prijedor*, 1987, 139).

Након рата и доласка комуниста на власт, српске жртве и сам простор логора Јасеновац као да више нису били важни, а стиче се утисак и да су сметали у изградњи идеје „братства и јединства“. Како иначе објаснити то што се до 1954. године земљиште на којем се налазио логор Јасеновац користило као обрадива површина!?¹⁰ Како објаснити да је споменик страдалима у Јасеновцу подигнут тек 1966. године, и то „под притиском великог броја преживјелих логораша и потомака жртава који су од јула 1946. сваке године у све већем броју долазили на славу храма у Јасеновцу, кад је служен парастос и вршен помен жртвама јасеновачког логора“!?¹¹

Ова и многа друга питања у вези са српским страдањем у Другом свјетском рату и злоупотребом истога у идеолошке сврхе, тек треба да прођу суд историчара. Документ који доносимо један је од важних историјских извора који може помоћи у сагледавању овог проблема.

¹⁰ Д. Илић, „Историјске претпоставке настанка Републике Српске – Република Српска као српско *никад више*“, *Република Српска у одбрамбено-оштакбинском рату*, Бања Лука, 2017, 20.

¹¹ Исто, 21.

Транскрипт документа

ОБЛАСНИ КОМИТЕТ КПЈ за Бос. Крајину СВИМА ПАРТИЈСКИМ ЈЕДИНИЦАМА

Драги другови,

Као прво издање Пропагандног одсјека Антифашистичког вијећа народног ослобођења Југославије изашла је брошура "Јасеновачки логор" која садржи прве цјеловите и аутентичне податке о томе логору на основи исказа побјеглих заточеника. Уједно та брошура садржи и ноту совјетске владе о одговорности хитлеровских освајача и њихових помагача за злочине које су извршили у окупираним државама Европе.

На првом засједању, у резолуцији о своме оснивању Антифашистичко вијеће поздравило је ту совјетску ноту од 14 септембра у којој се одаје велико признање нашој народно-ослободилачкој борби и изјавило је да ће "свестраним прикупљањем података о злочинима окупатора и његових помагача и откривањем злочинаца помоћи Народно-ослободилачку војску да јој не умакне ни један злочинко и да ни једна невина народна жртва не остане неосвећена."

Ова брошура о Јасеновачком логору јесте први докуменат о злочинима окупатора и њихових усташких и четничких слугу, који је објавило Антифашистичко вијеће. Значајно је да тај први докуменат обухваћа најмасовније и најсвирепије злочине над нашим народима, да приказује највећу Павелићеву мучионицу и клаоницу и утврђује наредбодавце и извршиоце јасеновачких злочина.

Несумњиво је да ће овај докуменат пред свим „нашим народима и антифашистичком јавношћу читавог свијета открити најстрашније странице патњи и страдања наших родољуба и наших народа под крвавом страховладом окупатора и његових плаћеника.

Задатак је наше Партије у првом реду да најшире популарише истину о јасеновачким звјерствима и да, у вези с тиме, организује свестрано прикупљање података о фашистичким злочинима и злочинцима.

У вези с тим дужне су партијске јединице:

1/ да прочитају брошуру о Јасеновцу и, напосе, да проуче текст помену-те совјетске ноте као и предговор брошури.

2/ да искористе сваки скуп, свако сијело, конференцију па и зборове како би најшире масе народа упознали са звјерствима окупатора и његових слугу, како би наш народ упознали са међународним мјерама које се већ сада предузимају у циљу да ниједан злочинац не избјегне суровој казни, како би се и код нас развила самоиницијатива маса на утврђивању и откривању злочина и злочинаца, како би наше масе научиле да још више мрзе непријатеља и да немилосрдно освећују невину крв истребљењем правих криваца па били они потстрекачи, наредбодавци или извршиоци. У ту сврху треба организовати колективно /заједничко/ читање брошуре на скуповима и састанцима. У ту сврху треба сазивати и посебне састанке и сијела људи, жена и омладине.

3/ да се тамо гдје је то могуће организује убацивање ове брошуре у окупиране градове, у непријатељску војску као и прикупљање података о злочинима и злочинцима у привремено окупираној области.

4/ да се о смислу упута датих у предговору брошуре преко чланова Партије и СКОЈ-а као и преко народних антифашистичких организација /АФЖ, НОСОБИХ/ те НОО-а организује свестрано прикупљање података о фашистичким злочинима и слање тих података на Пропагандни одсјек АВНОЈ-а. То сакупљање треба вршити на бази формулара који су већ раније послати у ту сврху.

Скреће вам се пажња на чињеницу да је мањи дио штампаних брошура растурен на ослобођеној територији, док већи дио растура се на окупираној територији. Зато је и потребно искористити што више расположиве примјерке.

Важно је објаснити и саучесништво избјегличке владе и у јасеновачким злочинима не само по томе што четници сарађују са усташама и служе истог газду окупатора, него и по томе што четници лиферују српско месо за усташку клаоницу у Јасеновцу, што они својим издајама и злочинима омогућавају окупатору и усташама да истребљују читаве срезове и што, најзад, и сами тјерају голоруки народ под усташке ножеве и маљеве.

СМРТ ФАШИЗМУ - СЛОБОДА НАРОДУ!

20. децембра 1942.

За Обласни комитет КПЈ
за Бос. Крајину

Стари с. р.

Boris Radaković

A Document of the Regional Committee of the Communist Party of Yugoslavia for Bosanska Krajina

We are publishing here a document of the Regional Committee of the Communist Party of Yugoslavia for Bosanska Krajina created on 20 December 1942. On the basis of this document we learn in which way the communists used Jasenovac for their war propaganda. We can also see how the communist propaganda, in cases such as this one, equated the Chetniks (the Yugoslav Homeland Army, or JVuO) with the ustaše, while accusing the Government of the Kingdom of Yugoslavia, then stationed in London, for being complicit with the ongoing crimes in Jasenovac.